مەهاباد قەرەداغی

پرۆژەی چاندن و گەشەپێدانی کلتووری ئاشتی

((بەشی دووەم))

پێش واژە:

"**شەڕکردن لەگەڵ کلتووری بەعس درێژخایەن دەبێ**"، ئەمە سەردێڕی ئەو وتارە بوو کە لە 2003/4/8، ڕۆژێک پێش ڕووخانی ڕژێمی دیکتاتۆری بەعس، هەر لەم ماڵپەڕە"کوردستان نێت" دا بڵاوم کردەوە[2].

بە پێوەری زانستی پۆلیتیک لە 2003/4/9 دا ڕژێمی دیکتاتۆری سەددام کۆتایی پێهات، بەڵام بە پێوەری زانستی ئەنترۆپۆژیا[3] دەتوانین هێشتاش و تا ماوەیەکی درێژخایەنی ئایندەش ئامادەبوونی کلتووری بەعس لە نێو ڕەفتار و گوفتاری بڕێکی زۆری خەڵکی دەڤەرەکە ببینین. میراتی ڕژێمی بەعس بۆ ناوچەکە بە گشتی و عێراق بە تایبەتی کلتوورێکە لەسەر پایەی زەبروزەنگ، توندوپتەو بنیاتنراوە.

جیا لە هەموو میکانیزمەکانی تر، لە ڕێگەی سیستەمی پەروەردەوە خوڕەوشتی توندوتیژی بەپرۆژەکراوی بەعس خزێندرایە نێو دەروون و ئینجا کەسایەتی خەڵکی ئەو دەڤەرە. بەڵام ئایا تەنها ڕژێمی پێشوو بەرپرسیاری ئەو کلتووری توندوتیژییەیە کە لە ناوچەکەدا هەیە، یان تۆوی ئەو زەبروزەنگە پێشتر چێندراوە و ئەو تەنها گەشەپێدەری بووە و بە میتودی هەمەڕەنگ برەوی پێدا و پیادەی دەکرد؟

سیوپێنج ساڵی حوکمڕانی بەعس و "گەشەپێدانی کلتووری شەڕ" لە لایەن ئەو ڕژێمەوە و بە میتودگەلی ناعەقڵانی و دوور لە هەموو پێوەر و موراڵێکی مرۆیانە، چەند زووتر بەرەنگاری ببینەوە، هێشتاش درەنگە. لە پێناوی دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی لە کوردستاندا، پاشماوەی کلتووری سەربازی پێویستە ڕابماڵدرێت، وەلێ نەک بە ئامرازی داپڵۆسێنەر و زەبروزەنگ. یەک لەو بەڵگەنەویستانەی کە پێویستمان دەبێت پیادەی بکەین، پرۆژەی "چاندن و گەشەپێدانی کلتووری ئاشتی" یە.

تێزی "بەپرۆژەکردنی کلتووری ئاشتی" لە لایەن ئێمەوە، بۆیە دەبێتە پێویستییەکی قۆناغی نوێ، چونکە تەواو وەک ئەنتی تێزی "بەپرۆژەکردنی کلتووری شەڕە" لە لای کەس و هێزە شەڕخوازەکانی ناوچەکە و، تەنها بە دژەپرۆژەیەکی لەم جۆرە دەکرێ بەرەنگاری کلتووری توندوتیژی بەعسکرد ببینەوە و کاریگەری ئەو کلتوورە لە دەروون

و له ڕیاڵیتەی سیاسی و کۆمەڵایەتی بێڕەنگ بکەینەوە. ئێمە وەک کورد پێش هەر کەرتە جوگرافیایەکی تر لە ناوچەکەدا بەرپرسیارێتیمان بەرامبەر بە ماڵی خۆمان (کوردستان) هەیە بۆ پاکسازی و ڕاماڵینی کلتووری بەعس تێیدا.

وەبیرهێنانەوە:

لە بەشی یەکەمی ئەم بابەتەدا، ئاماژە بەو هۆکارانە دران کە زەبرئامێزن و کاریگەریان لەسەر کەسایەتی مرۆڤی ئێمە داناوە و لە ئاکامیشدا مرۆی ئێمەیان تووشی چەندجۆرێکی لەخۆتۆران، لەویدی تۆران و لە کۆمەڵگەتۆران کردووە. هەروەها پێویستی ئاشتبوونەوە لەگەڵ خود، ئاشتبوونەوە لەگەڵ یەکدی و ئاشتبوونەوە لەگەڵ کۆمەڵگەدا و بەپرۆژەکردنی ئەو ئاشتییە نێوخۆییەی وەک تاک و کۆمەڵگەی کورد چوون یەکەیەکی کۆمەڵایەتی سیاسی، وەک تەوەرێکی ئەکتوێل باسی لێوە کرا.

لەم بەشەدا چلۆنێتی وەگەڕخستنی ئەو میکانیزمانەی کە لەپرۆسەی ئاشتیدا کارا و کاریگەر دەبن، دەبنە ستوونی سەرەکی لە پێکهێنانی ئەم تیۆرییەدا "پرۆژەی ئاشتی سیاسی – کۆمەڵایەتی- کلتووری- دەروونی لە کوردستان دا".

میکانیزمەکانی ئاشتیپەروەری:

ئاشتیپەروەری دەستەواژەیەکە لە دوو واژە پێک دێت. ئاشتی و پەروەردە. بۆ ئەوەی مرۆڤی میهرەبان و ژیانپەروەر دروست ببێت، پەروەردەی ئاشتیبەخش بەردی بناغەیە. بە پرۆژەکردنی ئاشتیخوازی بە بێ دانانی ئەو بەردی بنچینەیە، نزیکە لە مەحاڵەوە. بۆ ئەم مەبەستەش ئامرازگەلی پەروەردە بۆ ئەوەی کاریگەر بێت و ئەنجامی هەبێت، پێویستە بە دوو ئاقار و ئاراستەدا سوودی لێ وەربگیرێت.

یەکەم: خۆپەروەردەکردن

دووەم: پەروەردەکردن

پێناسەیەکی هەرە سادە و سانای پەروەردە " ڕاهێنان" ە. ڕاهاتن بە نۆرمێکی دیاریکراو وا دەکات ئەو نۆرمە ببێت بە خوو و لە ڕەوشتدا جێگیر ببێت. بۆیە پەروەردە دەتوانێ بە دوو شێوە بە کار ببرێت، هەم کەسایەتی بنیات بنێت و هەمیش نغرۆی بکات. نموونەیەکی هەرە بەرچاو و ئەکتوێل بۆ پەروەردەی نغرۆکار، ڕاهێنانی تیرۆریستانە لەسەر بەدخوویی و چەسپاندنی نۆرمی توندوتیژی کوشندەیە لە ناخیاندا، تا ڕادەی خۆتەقاندنەوە و خۆوێرانکردن و دەوروبەر وێرانکردن.

بۆ ئەوەی ئاشتیپەروەری ببێتە ستیلێک بۆ خووڕەوشت و ڕوانگەیەک بۆ بیرکردنەوەی پۆزەتیف، بۆ نەوەی نوێ "پەروەردەکردن " و، بۆ نەوەکانی پێشووش "خۆپەروەردەکردن" پێویستەو ئەمانەش پێویستیان بە پرۆگرامێکی وردبیرلێکراوە هەیە.

هەڵەکاری لە پەروەردەدا وەک هەر هەڵەیەکی تر نییە کە لە ژیانی ڕۆژانە یان ساڵانەی مرۆڤێکی ئاساییدا ڕوو دەدات و ڕەنگە زیانێکی ماددی یانیش فیزیکی پێ بگەیەنێت، بەڵکە هەڵە لە کاری پەروەردەدا زیانگەیاندنە بە دەزگایەکی هەرە هەستیار و گرنگی مرۆڤ "دەزگای دەروون"، کە ئەمیش بە مانای شێواندنی کارەکتەری مرۆڤ و سروشتی مرۆڤانەی دێت.

توێژینەوە نوێیەکان لە بواری مرۆڤناسی و ئاکارناسیدا لەسەر بناغەی ئەو تێگەیشتنە ساکارە بنیات نراون کە دەڵێ مرۆڤ بریتییە لە "دەروون، ڕۆح و جەستە". ئەنترۆپۆلۆژی ناسراو وێرنەر سۆمبارت پێی وایە کە خودی ئەو پێکهاتانەیە لە مرۆڤدا وا دەکات هەقخواز بێت.[4] بە هەمان شێوە "ماکس شێلەر"یش ئەم پێکهاتەیە دەکاتە بناغەی ئەنترۆپۆلۆژیای خۆی. ئەمیان وا گوزارە لەم پێکهاتانەی کارەکتەری مرۆڤ دەکات:

- ((مرۆڤ جەستەیەکە لە نێو جەستەکان، ناوەندێکە بۆ هێزێکی فیزیکی.
- بەڵام، ئەو هەروەها ناوەندێکی بزێو، ژیاو و ڕۆحدارە بە کارەکتەرێکی تاک و تایبەتییەوە.
- لە کۆتاییشدا، ئەو هەروەها ناوەندێکی کەسییە، ئا ئەمەیە کە دەیکاتە مرۆڤ. ئاژەڵیش ڕۆحی هەیە، بەڵام مرۆڤ هەم ڕۆحی هەیە و هەمیش دەروون.))[5]

کە پێکهاتەی دەروونی مرۆڤ هێندە بایەخدار بێت و خاڵی جیاکەرەوەی بێت لە ئاژەڵ و بوونەوەرەکانی تری گەردوون، دەکرێ وەک ئەنجامێکی ئاسایی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە هەتا ئێستا لە باری مرۆڤ و کارەکتەرییەوە کراون، بڵێین: دەزگای دەروونی مرۆڤ، هەستیارترینە لە نێو کۆئەندام و دەزگا و ئۆرگانەکانی تری، چونکە تێکچوونی ئەم دەزگایە مرۆڤ لە سروشتێتی و ئاساییبوون دەخات.
دەگەڕێمەوە سەر پەروەردە و لە بەر ڕۆشنایی ئەو پێکهاتانەی کارەکتەری مرۆڤ وەک بوونەوەرێک کە خاوەنی دەروون و ڕۆح و جەستەیە و ناوەندی بزوتنەوە و ژیانە و تایبەتمەندێتی کەسێتی دەپارێزێت، باس لە ئاشتیپەروەری دەکەم. لە سەر هەر سێ ئاستی دەروون، ڕۆح و جەستەدا دەکرێ پەروەردەکردن و خۆپەروەردەکردنی میهرخوازانە بکرێت بە ستیلی ژیان و بە نەریتی ژیانی ڕۆژانە.

خۆپەروەردەکردن:

بۆیە لە "خۆپەروەردەکردن"ەوە دەست پێدەکەم، چونکە ئەوە نەوەکانی پێشوون کە هی نوێ پەروەردە دەکەن، بۆیە سەرەتا خۆپەروەردەکردن دەبێتە پێویستییەکی حەتمی و ئینجا کەسی خۆپەروەردەکردوو دەکرێ کاری "پەروەردەکردن" ی پێ بسپێردرێت و وەئەستۆی بگرێت.

خۆپەروەردەکردن خۆ ڕاهێنانە بۆ باشترکردن و بەهێزترکردنی توانا هزری و هەستی و دەماری و فیزیکییەکانی خۆ بۆ ئەوەی خۆڕاگرتر بن لەبەرامبەر ئەو خەتەرانەی کە هەڕەشە لە دەروون و کارەکتەر دەکەن. بە مانایەکی تر زیادکردنی وزەی خۆکۆنترۆڵکردنە لە ڕێگەی خۆناسییەوە.

بۆ ئەوەی خۆپەروەردەکردن ڕوو بدات، پێویستە ڕێنومایی هەبێت بۆ دۆزینەوەی خوودی خۆ، ئەمەش تەنها لە ڕێگەی زانیاری یەوە دەبێت. مرۆڤی ئێمە چ زانیارییەکی دەربارەی خۆی هەیە، دەربارەی دەروونی خۆی، دەربارەی ئەو فاکتەرانەی کار لە یەکتری و لە خودی ئەو دەکەن؟ ئایا ئێمە هیچ زانیارییەکمان هەیە دەربارەی سایکۆلۆژیای ژیانی ڕۆژانە؟ ئایا دەزانین چی لە پشت ڕەفتارەکانی هەر یەکێکمانەوە هەیە؟
سایکۆلۆژیای ژیانی ڕۆژانە و وەدەستهێنانی زانیاری تەواو لەبارەی پێکهاتەکانی دەروون یەکێکە لەو میکانیزمانەی ڕێگەی ئاشنابوون بە خۆ کورت و قەدبڕ دەکاتەوە.
"زوو یان درەنگ مرۆڤ لەبەردەم ئەو داخوازییەدا خۆی دەبینێتەوە کە ببێتە هاومرۆڤێکی باشتر، زۆرتر بابەتی، کەمتر خۆپەرست، کە هێزەکانی ناوەوەی خۆی کۆبکاتەوە لە دەوروبەری ئامانجێکدا، کە جەوهەری کەسایەتی و لایەنەکانی کەسایەتی بەرجەستە بکات."[6]

گەڕان بە دوای خۆدا:

مەرج نییە تەواو هەست بە ونبوون بکەیت ئینجا بەدووی خۆدا بگەڕێیت، هەر هەستکردنێ بە نائاساییبوون و دوورکەوتنەوە لە سروشتی ئارامی مرۆڤانە وێڵبوونێکە و هەقە نیگەرانت بکات.

گەڕان بە دوای خۆدا، گەڕانە بە دوای کۆدەکانی ڕۆح تا دەروونی شڵەژاو یان نیمچەشڵەژاوی پێ ئارام بکرێتەوە، تا کۆک بکرێتەوە و بەرەو ئاقاری ئاسایی و سروشتی خۆی ئاراستە بکرێت.
مەهاتما گاندی دەڵێ: "باشترین ڕێگا بۆ خۆدۆزینەوە، خۆونکردنە لەخزمەتی ئەوانی تردا."[7] لەم وتە بەنرخەدا دەتوانین مانایەکی سانا و سەنگین هەڵگۆزێن، ئەویش خۆسەلماندنە لە ڕێگەی خزمەتکردنی ئەوانی ترەوە. لە ڕێگەی ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەوە لەگەڵ هاومرۆڤەکانی ترەوە کە خزمەتی کردوون هەست بە بوون و ئاست و نرخی خۆی دەکات، بە مانایەکی تر پێوەرێکی دێتە دەست لە بارەی بەها و پایەی خۆی لە نێو ئەوانی تردا. لە نێو ئاوێنەی چاوی ئەوانی تردا خۆی دەبینێتەوە.

کەواتە خۆپەروەردەکردن لە ڕێگەی کارەوە و؛ بە هوشیارییەوە دڵسۆزبوون و خزمەتکردنی کۆمەڵگە بۆ هەر یەکێک دەبێتە پێویستییەکی دەروونی و، هاوکات کار و چالاکی کۆمەلایەتی دەبێتە زانکۆیەک بۆ فێربوون و فێرکردن.

کە بە هەناسەیەکی فێرخوازانەوە، بە دەرک و هوشیارییەوە، بە مەیلێکی مرۆڤدۆستانەوە بۆ چاکخوازی، بە ئارەزوویەکی خۆسەلمێنەرانەوە بۆ پێشکەشکردنی خزمەت ڕوو لە کۆمەڵگە دەکەین، ئامانج دەپێکین و لەنێو ئەو کارەدا کەسایەتیمان گەشە دەکات و ڕۆژانە پەروەردە دەبین.

کار و چالاکی ڕۆژانە ئەگەر بە مەبەستی خۆسەلماندن و گۆڕانخوازی نەبێت و تەنها وەک ئامرازی بژێووی بەکارهێنرا، جگە لە ڕۆتینێکی ڕۆژانە کە بەکاوەخۆ وزەکانی مرۆ دەکوژێ، چی دیکەی لێ هەڵناگوزرێت. هەموو چالاکیەک و بزوتنەوەیەکی ڕۆژانە بۆ کار دەتوانێ زانیاریبەخش بێت ئەگەر زانیاریخوازانە ئەنجامی بدەین. بە پێچەوانەشەوە، ئەگەر کار و چالاکی ڕۆژانە تەنها بۆ مووچە و بژێوی ئەنجام بدرێت، جگە لەو مووچەیە هیچی دیکە نابەخشێت.

ئیتیک و مۆراڵ:

هێنری تۆرۆ دەڵێ: "ئەوەندە بەس نییە کە سەرقاڵ بیت، پرسیارەکە ئەوەیە خەریکی چییت؟"
ئیتیک و موراڵی کارو چالاکی و چۆنێتی بەکارهێنانیان پێوەرن کە چۆن خۆت دەسەلمێنی و ئایا ئامانجێکی پیرۆز ئاراستەی کردووی؟ لە دێرزەمانەوە سەرچاوەیەکی سەرەکی کە پێوەری ئیتیکی تاکی دەستیشان کردبێت، کتێبە پیرۆزەکانی ئایینەکان بووە و ڕێنومایییەکانی ئەوان بۆ چاکە و خراپە، قەدەغەکراو و ڕێگەپێدراو، جوان و ناشیرین و.. هتد پێوەر و ئاراستەنوما بوون بۆ هەنگاوەکانی مرۆڤ.

کە یاسا داهات، جێگەی زۆر لە ڕێنومایییەکانی ئایینی گرتەوە و هێدی هێدی سەروەریتی بۆ خۆی قۆرخ کرد. وەلێ کام و چ جۆرە یاسایەک پێویستە بۆ جێلێژکردن بە ڕێنومایییەکانی ئایینەکان سەروەرمان بێت؟

مێژوو دەستمان دەگرێ و دەمانباتە ناوچەیەک کە یەکەمین دەقی یاسایی تێیدا لە لایەن پاشایەکەوە داهێنرا. لە بابل دا "حەمورابی" لە ساڵەکانی حوکومڕانی خۆیدا لە نێوان **1686-1725** ی پێش زایین، یەکەمین دەقەکانی یاسای داهێنا.[8] واتە لەو دەڤەرەدا کە ئەوسا مەملەکەتی بابلییەکان بووە و ئێستا ناوی عێراقە و داگیرکەری کوردستانی

ئێمەشە، ئەو یاسایانە داهێنران و باوکی ئەو یاسایانەش پاشای ناوبراو بووە. بەڵام لەو یاسایانەدا کە دواتر بوون بە ڕێنوما و ئاراستەنومای خەڵکی هەموودەڤەرەکە، سزای دزی دەستبڕینەوە بوو، سزای کوێرکردنی چاوێ، کوێرکردنی چاو و ، سزای شکاندنی ددانێک، شکاندنی ددانی ئەویدی بوو. هەر لەو یاسایانەدا ژن بێبایەخ بوو، جگە لە کاڵایەکی تایبەت بە پیاوی بنەماڵە، چ نرخێکی مرۆڤانەی تایبەتی نەبوو. منداڵ و ژن سامانی باوک و مێرد بوون و هتد.

یاساکانی حامورابی، کە ژێدەری سەرەکین بۆ توندوتیژی و برەودان بە کۆیلەیەتی برێ مرۆڤ و ئاغایەتی برێکی دیکە، وەک وانەی پڕ لە شانازی لە کتێبەکانی مێژووی قوتابخانە سەرەتایی و ناوەندی و دواناوەندییەکان و لە زانکۆکانی عێراقدا دەوترانەوە و ئێستاش برەوی ئەو وانانەی مێژوو کە تیژکەرەوەی مرۆڤن دژ بە هاومرۆڤ، بەردەوامییان هەیە. جگە لەمانەش، چەندان پیاوکوژی مێژوو وەک کەسایەتی قارەمانی مێژوویی و بە شانازییەوە کتێبەکانی مێژوویان بە باسی شەڕ و کوشتار تژی کردبوو. ئەلقەعقاع نموونەیەکە لە دەیانی تر.

<u>کافرکوژیی</u> وانەیەکە منداڵی هێژای شەش ساڵی کە پاک و بێبەرییە لە هەموو خەوش و تاوانێ، نابوێرێ. "لە یادوەری هەر یەکێکماندا وێنەی شمشێری خوێناوی بەدڵی کافرڕۆچوودا هەیە، کە لە پۆلی یەکەمی سەرەتایی دا پێمان ناسێندراوە.". مەخابن ئەمرۆش هەمان ڕێڕەوی پەروەردە لە وڵاتی ئێمەدا برەوی هەیە و ئاراستەنومای ڕووانینی کۆمەڵگەیە.

ڕاهێنانی مرۆڤ لە سەر ترس و، تۆقاندنی بە فیگەری ترسناک لە مێژووی شەڕ و کوشتاری ئایدۆلۆژیا و ئایین، خەیاڵگە، مێشک و دەروون تژی دەکەن لە وێنەی لۆچ و لاپەڕەی خوێناوی بەرەکانی جەنگ. کاتێ کلتووری شەڕ بە وانە لە قوتابخانەکاندا دەوترێتەوە و هەر لەو سەرەتایەوە ئامبازی فیگەرە شەڕخوازەکان دەکرێینەوە، ئیدی لە ڕێگەی کارتێکردنە دەروونییەکانەوە توندوتیژیی وەک نۆرمێک قبوڵ دەکەین و دواجار پیادەی دەکەین.

هەر بە پرۆسەیەکی لەم جۆرە و لە ڕێگەی پەروەردەی دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگەوە لە سەرەتاکانی ژیان و فێربوونی، دەکرێ کلتووری ئاشتی و میهرەبانیش بچێندرێت. با فیگەری مرۆڤە ئاشتیخوازەکانی مێژووی مرۆڤایەتی کتێبەکانی مێژووی قوتابخانەکان پڕ بکەنەوە. با بەندەکانی جاڕنامەی مافەکانی مرۆڤ، مافەکانی ژن، مافەکانی منداڵ ببن بە تامی وانەکانی قوتابخانە. با وەرزش و یۆگا ببنە وانەگەلی گرنگ و دەمارە گرژبووەکان خاو بکەنەوە، با وانەی مۆسیقا زاخاوی مێشک بدات و تام بدات بە ژیان. با وێنەکێشان

دەربڕی خاشاکی دەروونی منداڵ بێت و گوزارە بێت لە ناخەوەی و خاڵی بکاتەوە لە وێنە شاردراوەکانی نەست و هۆشی ناوەکی. ئەمانە مەحاڵ نین و زۆریش ئاسانن.
لە قوتابخانەکانی ئێمەدا کوا پێشەوایەکی ئاشتیخواز و ڕزگارکاری نەتەوەی هیند ماهاتما گاندی ناسێندراوە؟ ئەی پایەمبەرێکی وەک زەردەشت کە داهێنەری پرنسیپیەکانی (بیری باش، وتەی باش ، کرداری باش)ە کێ بە قوڵیی دەیناسێ؟

گەشە پێدانی ویژدان:

ویژدانێکی گەشەسەندوو لە مرۆڤدا وا دەکات مرۆڤێکی میهرەبان بێت، هەقخواز بێت و، هەوڵدەر و کاریگەر بێت، ژیانخواز و گۆڕانخواز بێت. ئەو مرۆڤانەی بە توندوتیژی ڕەفتار دەکەن و وتار دەدەن، بەهۆیەک لە هۆیەکان لە پرۆسەی گەشەسەندنی کەسایەتیاندا بەربەستێک هەبووە کە نەیهێشتووە ویژدانیان بە ئاراستەو ڕێڕەوێکی ڕاستدا گەشەبکات و پێش بکەوێت.

ویژدان چییەو ڕۆڵی چییە لە کەسایەتی مرۆڤدا و چلۆن گەشەدەکات یان لە گەشەسەندن دوادەکەوێت؟ دیسانەوە دەبێت لە ڕێی تیۆرییە دەروونییەکانەوە بگەینە وەلامی ئەم پرسیارە و، بە تایبەتیش فرۆید کە لە پێشڕەوەکانی شیکەرەوەی دەروونییە دەبێتە ڕێبەری دۆزینەوەی بەرسڤی ئەم پرسیارە هەم ساکار و هەم ئاڵۆزە.

"منی بالا – سوپەرئیگۆ" چەمکێکی دەروونییە و دەکرێ لە وەرگێڕانیدا بۆ ژیانی ڕۆژانە ڕۆڵی ویژان بلەیزێ. دروست لە بەشی " منی بالا" دا کۆگای زانیاری لەبارەی چی ڕاست و دروست و ڕێگەپێدراوە یان چەوت و چەوێڵ و قەدەغەکراوە، هەیە.[9]

لە بەشی "منی بالا"ی کەسایەتیدا، واتە لە ویژداندا ئەو نۆرم و ڕێنومایيانە گەشەیان پێدەدرێت کە لە پەیوەندییە ئاساییەکانی نێوان مرۆڤ لەگەڵ هاومرۆڤەکەی بەرامبەریدا بە ئاسایی دادەنرێن و تێگەیشتن و ڕێککەوتنێکی گشتییان لەسەرە و قبوڵ کراون. دەبینین بێویژدان بەو کەسانە دەگوترێ کە لەو نۆرمە لادەدات کە گشت لە کۆمەڵگەدا قایلن پێی.
توندوتیژی نۆرمێک نییە کۆبەندییەک یان ڕێککەوتنێکی گشتی کۆمەلایەتی بێت و قبوڵکرابێت، بۆیە ئەوانەی کە بەجۆرێ لە جۆرەکان توندوتیژی دەنوێنن لە هەر بوار و بە هەرچی میتودێک بێت، دەکرێ بە بێویژدان ناوزەد بکرێن.

خۆپەروەردەکردن لەم بوارەشدا دەتوانێ ڕۆڵی گرنگ وازی بکات، واتە خۆناسی دەتوانێ ڕێچکەیەکیش بۆ پەرەپێدانی ویژدان و بەهێزکردنەوەی، تەخت بکات.

خۆناسی ڕوونبینینی ئەو ململانێ نادیارەیە کە لە نێوان بەشەکانی کەسایەتی هەر مرۆڤێکدا هەیە. هیچ مرۆڤێ نییە تەواو ساغڵەم بێت و هەموو پێکهاتەکانی دەروونی کۆک و تەبا پێکەوە کار بکەن. بە مانایەکی تر دەتوانین بڵێین: مادەم مرۆڤ کارتێکراوی ژینگە و دەوروبەرە، مادەم مرۆڤ بەشێک لە میراتی کەسێتی باوباپیران و داوداپیرانی بە میرات وەردەگرێت، مادەم مرۆڤ کارتێکراوی کلتوورە، هەمیشە لەبەردەم شاڵاوی ئەو خەتەرانەشدایە کە ناکۆکیهێن و ناتەبایی دروستکردن. واتە منی باڵا (ویژدان)ی مرۆڤ لەگەڵ خودی کەسەکەدا لە زرمەزلێ و زۆرانبازییەکی بەردەوامدایە. خۆناسی کلیلی خۆکۆنترۆڵکردنە، واتە زاڵبوونی مرۆ بەسەر ناکۆکییەکانی نێوان ویژدانی و خۆی.

بۆیە لە پرۆسەی گەشەپێدانی کلتووری ئاشتیدا "خۆپەروەردەکردن" پێویستییەکی ژیانییەو، بزوێنەری ڕەوڕەوەی پێشقەچوونی کۆمەڵگەی مەدەنییە.

پەروەردەکردن:

دێینە سەر پرۆسەی پەروەردەکردنی نەوەی نوێ و لە تەوەرێکی تابلێی هەستیار و بایەخدار نزیک دەبینەوە. ژان ژاک ڕۆسۆ دەڵێ: "پەروەردە خەتەرە!". ئەمە ڕستەیەکی خەبەرییە و گوزارە لە بایەخی پەروەردە دەکات لە پرۆسەی دروستبوونی کەسایەتی مرۆڤدا. کە لە سیستەمی پەروەردەی پیادەکراوی ڕژێمی بەعس دەڕوانین و ئەو توندوتیژییەی کە بوو بە هەوێنی هەزاران تاوان و کۆگوڕ، بە سانایی لە پەیامی ئەو ڕستە خەبەرییە خەتەرەی ژان ژاک ڕۆسۆ دەگەین.

پەروەردە زانست و هونەرە، ئەگەر پەروەردەکاران هۆشمەندانە و هونەرمەندانە بەکاریان نەبرد، تابلۆی دەروونی منداڵ پڕ دەبێت لە خەوش، هۆشی ناوەکی منداڵ پڕ دەبێت لە وێنەی دڕاو. کاتێ کە توندوتیژی دەبێتە نۆرم و پەروەردەکاریش ئەو نۆرمە دەکاتە پەیام ، نەوەیەک لە سروشتی مرۆڤانە و ئاسایی دادەبڕێت و ئاشنای میتودەکانی زەبروزەنگی دەکات.

دێمەوە و پێ لەسەر ئەوە دادەگرم کە پەروەردە بەردی بناغەیە. بناغەیەکی پتەو بۆ کەسایەتییەکی باوەڕبەخۆ، ئاشتیپەروەر و سروشتخواز. دەستەواژەی سروشتخواز بە ئامانجەوە بەکار دەبەم و مەبەستمە لەسەری ڕابوەستم و بیکەم بە بانێژەیەک بۆ ڕوانینێکی نوێ لە مرۆڤ، یان بە مانایەکی تر مرۆڤبینییەکی سروشتی.

مرۆڤ لە سرووشتی خۆیدا بوونەوەرێکی شەڕانگێز و بەدخوو نەبووە. خووی بەد و خووی باش، کە لە پێکهاتە سەرەکییەکانی ڕەوشتن، کردەی کلتوور و پەروەردەن، کە ئەمانیش مرۆڤکردن.

چۆن نەوەی نوێ ڕزگار بکەین لە خەوشەکانی کلتووری توندوتیژی؟ وەلام بە وشە سانایە و دەڵێین: بەوەی بیکەینەوە بە بوونەوەرێکی سروشتی. ئەی ئەمە چۆن کارا بکەین؟ بە سیستەمێکی پەروەردەی نوێ کە ببێتە ئەزموونگەیەکی بەرفراوان بۆ بنیاتنانی کەسایەتی سروشتخواز. ببێتە تاقیگەی دروستبوونی نەوەیەک کە نەفرەت لە شەڕ و توندوتیژی بکەن.

ئاشتی سیاسی –کۆمەلایەتی– دەروونی لە کوردستاندا:

پرسی کورد و تایبەتمەندێتی دۆخەکەی هۆکاری سەرهەڵدانی دەیان ململانێی دەرەکی و ناوەکین. دەرەکییەکان ئەوانە بوون دۆخی داگیرکاری و داگیرکراوی هێناویانەتە کایەوە و لەگەڵ دەرەوەی خۆی بووە. گرووپی دەرەکی کە زاراوەیەکی کۆمەڵناسییە و بەرامبەر بە "دوژمن" یان "نەیار" دێت لە نەریتی سیاسی دا. کورد دەبووایە لە بەرامبەر ئەو گرووپە دەرەکییەدا "ئەوان" ، هەستێکی قووڵی "ئێمە"ی وەک گرووپێکی خۆیی یان ناوەکی گەشەپێبدایە. بەلام ئەم هەستە لە بن کاریگەری کۆمەڵێک فاکتەری ناحەزکرد و خۆکرددا، لاوازی نواندووە.

ئاشتی سیاسی بریتییە لە ئاسایشی سیاسی، بە هەمان شێوە ئاشتی کۆمەلایەتی و ئاسایشی کۆمەلایەتی پەیوەندییەکی ئەرێنی و ڕاستەوانە لە نێوانیاندا هەیە. ئەم دووانەش پەیوەست بەیەکترن و کاریگەری دروست و ڕاستەوانەیان لەگەڵ یەکتر و لەسەر یەکتر هاوکێشەیەکی هاوسەنگ پێک دەهێنێت، پێچەوانەکەشی ڕاستە.

بنەڕەتی باسەکە لەمەڕ پێویستی چاندن و گەشەپێدانی کلتووری ئاشتییە. ئاشتی ناوخۆییش تەوەری ئەکتوێلە کە نەک تەنها بۆ قسەلەسەرکردن، بەڵکە بۆ بەکردارکردنی لە نێوان لایەن و گروپە سیاسییە سەرەکییەکانی کوردستان، کە ئەمڕۆ وەک ئەکتوێری سەرەکی لەسەر گۆڕەپانی سیاسی نەک بە تەنها کوردستان، بەڵکە گۆڕەپانی سیاسی عێراق، ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و سیاسەتی گلۆباڵیشدا دەردەکەون.

بۆ ئەوەی هێزە سەرەکییەکانی کوردستان کە بۆ هەموومان ڕوونە لە پارتی و یەکێتی دا خۆیان دەنوێنن، هەستێکی هاوبەش لە نێوانیاندا دروست ببێت و پێکەوە گرووپی "ئێمەی کورد" پێک بهێنن بەرامبەر بە "ئەوانی نەیار"، ئاشتییەکی ڕاستەقینە، خۆکرد، پێگەیوو و ڕوون پێویستە لە نێوانیاندا نەک هەر مۆر بکرێت، بەڵکە بە ژیان بکرێ.

کاتێ ئاشتی ببێت بە کردار، ڕەفتاری ئاشتیخوازانەی ئەندام، لایەنگر و هاوسۆزەکانی هەردوولایان دەبێت بە پەرچەکردار و کلتووری ئاشتی سیاسی کاریگەری خۆی لەسەر

کۆمەڵگە بە گشتی دادەنێت و ئاشتییەکی کۆمەلایەتیش دێتە ئاراوە. تەنها بەو شێوەیە دەکرێ ئاشتی دەروونی، یان ڕوونتر بڵێین ئاسایشی دەروونی دروست ببێت، کە پێویستمان پێیەتی لە بنیاتنانی کۆمەڵگەی مەدەنیدا. کێ خۆی بە بەرپرسیار دەزانێ لە بەپرۆژەکردنی ئاشتییەکی وادا؟ پێش هەموو کەسێک و ب ەپلەی یەکەم ڕیفۆرمیستەکانی هەردوولا ئەم ئەرکەیان وەئەستۆ دەکەوێت، بە مەرجێ بە ڕاستی ڕیفۆرمخواز بن و ڕیفۆرم بانگ بێت نەک تەنها بانگەشەیەکی سیاسی ڕووت و قووت. چاکسازی پێویستە لە کرداردا بژی، نەک تەنها لە وتاردا بمێنێتەوە. کلتوورێکی سیاسی نوێ پێویستی بە ڕاهێنانی ئەندام و کادیرەکانی حیزبەکانە لەسەر پرنسیپەکانی دیموکراسی و ئاشتی.

2005/05/28

---

[1] Uriel Hedengren (2003): Brombergs stora citatbok.

[2] **بڕوانە** :
http://www.kurdistannet.us/mehabad/babet/sherkirdn.pdf

[3] ئەنترۆپۆلۆژیا برتییە لە زانستی مرۆڤناسی وەک بوونەوەرێکی کلتووری. لەم زانستەدا بایەخ بە ڕەفتار و پەیوەندیەکانی مرۆڤ، داب و نەریتەکانی، ئایدیل و باوەڕ و شێوازی ژیانی دەدرێت. ئەنترۆپۆلۆژی لە بنەڕەتدا دەستەواژەیەکی گریکییە و لە دوو واژەی: ئەنتۆپۆس:مرۆڤ.، لۆگۆس: زانست.. پێک هاتووە. کە دەکرێ بە زانستی مرۆڤ، یان مرۆڤناسی وەربگێڕدرێت.

[4] Ahlberg Alf (red)(1954): Människokunskap och människobehandling. Stockholm: Natur och Kultur. P.39.

[5] Ibid.p.39.

[6] Ibid.p.380.

[7] “ The best way to find yourself is to lose yourself in the service of others.”(Gandhi)
Svedberg (2003): Grupppsykologi. Lund: Studentlitteratur. P 195.

[8] Hagel A, Olander G, Granfelt H (1980): Berättelser och bilder ur världshistoria. Gävla: Skolförlaget. P.37.

[9] Wikander B (1989): Utväcklingspsykologi i ett psykodynamiskt perspektiv. Stockholm: Hagmans. P. 37.